

VOJNI INVALIDI IN NJIH SOCIALNOPOLITIČNI POLOŽAJ V STARI JUGOSLAVIJI

France Kresal*

UDC 362.4:355.292.4(497.1)“1918/1941“

France KRESAL, research associate, Institute for the History of Labour Movement, 61000 Ljubljana, Yu: WAR INVALIDS AND THEIR SOCIAL AND POLITICAL STATUS IN THE PREWAR YUGOSLAVIA.

The number of war invalids and other individuals who were granted disability relief amounted to about 635 000 in the prewar Yugoslavia. They represented one of the main problems not only from the viewpoint of social policy but also from the viewpoint of economy and political circumstances. The majority (95 %) of the war invalids and family members of killed soldiers who had to be supported were from the First World War. Almost one quarter of them did not have sufficient own financial and productive means for living. Neither financial support nor other privileges could adequately improve their difficult financial situation. They had no social security neither did they enjoy protection when their existence was endangered in some other way.

Uvod

Invalid je oseba, ki je zaradi bolezni ali poškodbe telesno ali duševno prizadeta in je zato tudi njena delovna sposobnost zmanjšana. Glede razmer v katerih je do invalidnosti prišlo, govorimo o vojaških in civilnih vojnih ali mirovnih invalidih in o delovnih invalidih.

V tej razpravi bomo obravnavali samo vojaške vojne invalide. Vojaški vojni invalidi so osebe, katerih splošna delovna sposobnost je bila zmanjšana zaradi poškodb ali bolezni, ki so bile dobljene v vojni zaradi izvrševanja vojaških dolžnosti. Vedno so vojni invalidi uživali določene ugodnosti in pomoči; oblike te pomoči so se v različnih razdobjih in družbenih ureditvah sicer spreminjale, vedno pa so imele značilnost določene posebne skrbi za njih. Čeprav so bile te ugodnosti majhne, zelo pogosto so bile zreducirane samo na pravico beračenja, je bila vendarle razlika med vojaškimi invalidi in delovnimi invalidi.

Ker so se vse do 19. stoletja vojne v glavnem vodile z manjšim številom ljudi, vojsko pa so sestavljali predvsem poklicni vojaki, tudi vojaški invalidi še niso predstavljali večjih, predvsem pa ne splošnih socialnih problemov, ki bi jih bila vladajoča družba prisiljena reševati. Zaradi tega tudi ni bilo večjega prizadevanja in skrbi za njihovo podpiranje in

* Dr. France Kresal, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, Trg revolucije 1.

rehabilitacijo. Prvotno so za njih bolj skrbele cerkvene oblasti kot pa državne ustanove. Za vojne invalide so skrbeli razni samostani in specialni cerkveni redi. V Franciji je Luis XI. prvi osnoval dom za slepe in odslužene vojake, Henrik III. je leta 1575 ustanovil specialni cerkveni red krščanskega usmiljenja, ki je skrbel za onespobljene vojne veterane. Leta 1670 je bil v Franciji ustanovljen Nacionalni inštitut invalidov, ki je skrbel za vojne invalide in veterane, to je za stare in odslužene vojake. V Rusiji so bili ustanovljeni prvi domovi za vojne invalide leta 1682, pozneje so bile ustanovljene tudi bolnice za vojne invalide. Po napoleonskih vojnah je bil v Rusiji leta 1814 ustanovljen Komite za pomoč invalidom. Vendar socialno zavarovanje vojnih invalidov še ni obstajalo. V Nemčiji je bil leta 1873 ustanovljen invalidski fond iz sredstev vojne odškodnine, ki jo je Nemčija dobila od Francije. S pomočjo tega fonda je Nemčija poskrbela za vojaške invalide iz francosko-pruske vojne. V Avstriji je vprašanje zaščite vojnih invalidov urejal zakon iz leta 1875. Ustanovljen je bil tudi Karlov fond za pomoč vojnim žrtvam. V Srbiji je zakon o podpori vojnih invalidov, družin padlih, umrlih in pogrešanih vojakov iz leta 1878 prvič uredil vprašanje njihove zaščite. Ustanovljen je bil tudi Invalidski fond kneza Mihajla za zgraditev invalidskega doma, leta 1913 pa je bil ustanovljen Srbski invalidski narodni fond sveti Dorote.¹

Z naglim razvojem vojne tehnike in ustanavljanjem masovnih armad od 19. stoletja dalje je problem invalidske zaščite postajal ne samo nacionalna skrb, pač pa vedno bolj tudi splošen svetovni problem. Z udeležbo velikih armad v vojnih spopadih svetovnega obsega in z uporabo sredstev za masovno uničevanje sovražnikove žive sile, se je naglo večalo tudi število vojnih invalidov na obeh straneh. Že leta 1812 je samo Francija imela okrog 26.000 vojnih invalidov. Prva in druga svetovna vojna pa sta bili primer najmasovnejšega uničevanja ne samo materialnih dobrin, pač pa tudi ljudi na fronti in v zaledju. Medtem ko je bilo v prvi svetovni vojni največ človeških žrtev na frontah in med vojaki, je bila druga svetovna vojna primer najmasovnejših človeških žrtev med civilnim prebivalstvom; vojne žrtve niso bile več predvsem na frontah, pač pa v njenem zaledju. Civilno prebivalstvo je bilo deloma pasivna žrtev vojnih operacij in množičnega uničevanja zaledja, deloma pa je aktivno sodelovalo v vojnih operacijah zlasti v okviru osvobodilnih vojn in odporiških gibanj okupiranih dežel. S tem se je odprl nov vidik problema invalidov, namreč problem vojnih civilnih invalidov.

Kako pomemben faktor nacionalnega obsega so postali vojni invalidi zlasti po prvi svetovni vojni, kaže že sam podatek, da je bilo samo v prvi svetovni vojni okrog 21 milijonov ljudi ranjenih in pohabljenih (v stari Jugoslaviji je bilo okrog 80.000 vojnih invalidov, 180.000 vojnih vdov in 200.000 sirot brez staršev), v drugi svetovni vojni pa blizu 30 milijonov. Tako veliko število vojnih invalidov je zahtevalo posebno in bolj učinkovito skrb zanje, ker je to postalo ne samo materialni problem vsakega naroda in države, pač pa tudi moralni in politični problem. Novejša invalidska zakonodaja je znatno izboljšala njihov materialni in socialni položaj ter v marsičem razširila pravice vojnih invalidov. Njihovega problema niso več reševali samo z raznimi ugodnostmi in materialnimi podporami, pač pa z vedno večjim uvajanjem rehabilitacije, to je s ponovnim usposabljanjem invalidov za delo in njihovim vključevanjem v proizvodnjo.

V stari Jugoslaviji je položaj vojnih invalidov urejala najprej Uredba o začasni pomoči invalidom in družinam padlih, umrlih in pogrešanih vojakov z dne 14. februarja

1. Mile Polajac, Invalid, Ratni invalid. Vojna enciklopedija, zv. 3, Beograd 1972, drugo izdanje, str. 621.

1920, nato pa invalidski zakon iz leta 1925 in 1929. Vojni invalidi so imeli pravico do invalidnine in dodatkov, brezplačnega zdravljenja, poklicne rehabilitacije in zaposlovanja, vendar so bile zelo skromne dejanske ugodnosti, ki so jih uživali in pravice, ki so jih dosegli. Zato je bil materialni in socialni položaj vojnih invalidov v stari Jugoslaviji zelo slab in njihovo življenje težko.

V naslednji razpravi bomo obravnavali število vojnih invalidov, njihovo socialno in narodnostno strukturo v stari Jugoslaviji na eni strani ter njihov materialni in socialnopolitični položaj na drugi strani.

Število vojnih invalidov in njihova socialna struktura v stari Jugoslaviji.

Točne statistike o številu žrtev prve svetovne vojne in prejšnjih vojn nimamo na razpolago. Število vojnih invalidov, vdov padlih, umrlih in pogrešanih vojakov ter število njihovih vzdrževanih družinskih članov se je z leti tudi spreminjalo. Zato lahko njihovo število ugotavljamo le na osnovi stanja ob določenem času, ki je bilo ugotovljeno s popisom. Tak popis je bil opravljen konec leta 1921 in v začetku leta 1922 in vsebuje razen števila vojnih invalidov še podatke o njihovi narodnosti, kdaj in kje so postali invalidi, njihov čin v vojski, starost, pismenost, poklic, družinsko stanje in premoženjsko stanje glede na lastništvo zemlje in hiše, zadolženost in davčne obveznosti. Te podatke je zbralo ministrstvo socialne politike in so bili predhodno overjeni od pristojnih lokalnih oblasti in podprti z dokazi (odločbe o invalidnosti, potrdila davčnih oblasti o premoženjskem stanju, izpiski iz matičnih knjig ipd.). Zato imamo lahko te podatke za zanesljive, v kolikor so bili zbrani; ministrstvo socialne politike namreč ni uspelo popisati vseh vojnih invalidov in ostalih vojnih žrtev, ki so imeli pravico do invalidske podpore. Razen tega imamo podatke o številu vojnih invalidov, vdov padlih vojakov in njihovih nepreskrbljenih družinskih članov, ki so leta 1923 prejeli državno podporo. Po teh podatkih je bilo konec leta 1923 v Jugoslaviji 635.416 uživalcev državnih podpor iz naslova zakona o začasnih pomočih vojnim invalidom in družinam padlih, umrlih in pogrešanih vojakov kakor tudi nekaterih civilnih vojnih žrtev z dne 28. decembra 1921.² Podrobnejša struktura teh uživalcev invalidskih podpor pa je bila naslednja.

Število uživalcev invalidskih podpor v Jugoslaviji konec leta 1923.³

Uživalci invalidskih podpor	število
Osebni vojni invalidi	89.249
Vdove padlih vojakov	182.206
Vojne sirote brez očeta in matere	19.410
Širši družinski člani inv. in padlih voj.	25.187
Otroci osebnih voj. inv. s pravico do inv. dod.	104.664
Otroci vojnih vdov s pravico do inv. dodatka	214.700
Skupaj	635.416

2. Arhiv Jugoslavije, fond ministrstva za trgovino in industrijo, fasc. 45, Objašnjenje zakonskog nacrta o državnoj zaštiti i pomoči invalida i porodica u ratu poginulih i umrlih vojnika. Uvodni ekspozice ministra za socialno politiko dr. Dušana Peleša. Ta dokument je bil predložen v razpravo marca 1924.

3. Arhiv Jugoslavije, fond ministrstva za trgovino in industrijo, fasc. 45, Objašnjenje zakonskog nacrta o zaštiti invalida, marec 1924, str. 5.

To število je bilo tolikšno, da je res pomenilo enega bistvenih problemov stare Jugoslavije ne samo z vidika socialne politike, pač pa tudi z vidika gospodarstva in čisto političnih razmer in vzrokov.

Od 1. junija 1919, ko je država prevzela izplačevanje vseh vrst invalidskih podpor, pa do konca leta 1923 je Jugoslavija izplačala okrog eno milijardo in pol dinarjev pomoči in podpor vojnim invalidom in vdovam padlih vojakov. To je predstavljalo nekaj več kot 10 % vsega državnega proračuna za leto 1923/24. Zato je vlada iskala načine in metode, kako bi to finančno breme zmanjšala ob istočasnih zahtevah združenja vojaških vojnih invalidov, da je treba invalidnine in invalidske podpore zvišati, ker so bile resnično zelo nizke. Zato je vlada na osnovi čl. 35 zakona o proračunskih dvanajstinah z dne 30. junija 1923 ustanovila specialne komisije, ki so revidirale vse prejšnje odločbe o invalidskih podporah. Rezultat tega postopka je bil tak, da se je število užívalcev invalidskih podpor in dodatkov zmanjšalo za okrog 20 %.⁴

Do uvedbe novega invalidskega zakona z dne 17. novembra 1925 invalidnine in invalidske podpore vojnih invalidov in vdov padlih vojakov niso bile enake v vsej državi. Invalidnine in invalidski dodatki vojnih invalidov s področja bivše habsburške monarhije so bile za 55 do 71 % nižje od prejemkov, ki so jih prejeli vojni invalidi v Srbiji, Makedoniji in Črni gori, invalidnine vojnih vdov so bile za 75 do 85 % nižje, invalidski dodatki za njihove nepreskrbljene otroke pa za 50 do 55 % nižji od onih, ki so bili določeni po zakonu bivše kraljevine Srbije iz leta 1914.⁵ Izredno nizke invalidnine vojnih invalidov in vojnih vdov, ki jih tudi invalidski dodatki niso dovolj zvišali, so bile vzrok tudi za politično nezadovoljstvo velikega števila prebivalstva, ki ga je tolikšna neenakost v višini invalidskih podpor še bolj podžigala. Novi invalidski zakon iz leta 1925 je invalidske podpore sicer izenačil v vsej državi in jih tudi zvišal za 30 do 100 % in več, a so še vedno ostale prenizke. Invalidnina 100 % vojnega invalida je po novem zakonu znašala 2.400 din letno,⁶ oziroma 200 din mesečno, kar je bilo v Sloveniji leta 1925 komaj ena petina povprečnega zasluzka zaposlenega delavca v industriji (980 din mesečno). Polna invalidnina 100 % invalida ni zadoščala niti za stroške njegove prehrane po eksistenčnem minimumu, ki so v Sloveniji znašali 325 din mesečno. Vojna vdova brez premoženja in s tremi nepreskrbljenimi otroki je dobila letno invalidnino skupaj z otroškimi dodatki v višini 1.800 din,⁷ oziroma 150 din mesečno; eksistenčni minimum 4 članske družine pa je leta 1925 znašal 2.842 din mesečno. Invalidnina vojne vdove skupaj z otroškimi dodatki je znašala torej 5,3 % eksistenčnega minimuma njene družine. Vojni invalidi in vdove brez premoženja, ki niso mogli sami ničesar zaslužiti, so živeli v veliki revščini. Invalidske pokojnine in podpore z vsem sistemom dodatkov niso mogle zagotoviti

4. Arhiv Jugoslavije, fond ministrstva za trgovino in industrijo, fasc. 45, Objašnjenje zakonskog nacra o zaštiti invalida, marec 1924, str. 6.
5. Uredba o začasni pomoči invalidom in rodbinam padlih vojakov z dne 14. februarja 1920, čl. 14, Uradni list deželne vlade za Slovenijo Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, leto III, št. 47 z dne 4. maja 1921, str. 247; dalje citiram: Ur. l. Uredba o spremembah in dopolnitvah uredbe o začasni pomoči invalidom in rodbinam padlih vojakov, z dne 14. februarja 1920, z dne 25. marca 1921, čl. 2, Ur. l., št. 47, z dne 4. maja 1921, str. 248. Zakon o začasni pomoči invalidom in rodbinam padlih, umrlih in pogrešanih vojakov kakor tudi nekaterih civilnih vojnih žrtev, z dne 28. decembra 1921, čl. 21, Ur. l. št. 14, z dne 14. februarja 1922, str. 119, Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovencev št. 294 z dne 31. decembra 1921; dalje citiram: Sl. N.
6. Invalidski zakon z dne 17. novembra 1925, čl. 39 do 41, Ur. l. št. 110, z dne 12. decembra 1925, str. 787, Sl. N., št. 268, z dne 21. novembra 1925.
7. Prav tam, čl. 46.

njihovim uživalcem primernega življenjskega minimuma. Ker so bile ostale oblike pomoči vojnim invalidom, ki jih je zagotavljal invalidski zakon, (brezplačno zdravljenje, poklicna rehabilitacija, zaposlovanje), praktično brez vrednosti, ker se niso izvajale, je bil socialnopolitični in materialni položaj vojnih invalidov izredno slab. Razen prej omenjenih izredno nizkih invalidnin in nekaj sto zaposlenih invalidov v trafikah, ni bilo zanje narejenega skoraj ničesar, v vsakem primeru pa premalo, da bi glede na njihovo zmanjšano delovno sposobnost zaradi invalidnosti lahko živeli človeka vredno življenje.

Socialna struktura vojnih invalidov.

Razen številčnega stanja vojnih invalidov, moramo poznati tudi ostale razmere v katerih so živeli. Zelo dober pokazatelj življenjskih razmer je socialna statistika. S pomočjo socialne statistike vojnih invalidov bomo poskušali prikazati življenjske razmere vojnih žrtev prve svetovne vojne in prejšnjih vojn, v stari Jugoslaviji.

Podrobnejšo socialno statistiko imamo samo za vojne invalide, ker pa so ostale vojne žrtve izhajale iz istih družbenih slojev kot vojni invalidi, ne bomo mnogo pogrešili, če bomo posploševali in sklepali, da so bile narodnostne, kulturne, družbene in premoženjske razmere tudi ostalih vojnih žrtev približno enake kot pri vojnih invalidih.

Podatki o narodnostni in socialni strukturi so zbrani za okrog 85 % vseh vojaških vojnih invalidov, za nekatere podatke več, za druge manj.

Na področju bivše kraljevine Srbije in Črne gore so vojaški invalidi in ostale vojne žrtve uveljavljali svoje pravice na osnovi srbskega invalidskega zakona, oziroma zakona o podpori vojnih invalidov z dne 8. avgusta 1878, ki je bil spremenjen in dopolnjen 10. aprila 1914, na področju bivše habsburške monarhije, pa po avstrijskem zakonu iz leta 1875.⁸ Tudi zadevna administracija in postopek za uveljavitev pravic vojnih žrtev iz naslova teh zakonov sta bila na bivšem avstroogrskem ozemlju (osnutek invalidskega zakona iz leta 1925 je to ozemlje imenoval „novopriključene pokrajine“) drugačna, kot v bivši kraljevini Srbiji. Zato so bili tudi skoraj vsi podatki zbrani po tem principu: bivša kraljevina Srbija in Črna gora skupaj (današnja ožja Srbija, Makedonija in Črna gora) in posebej za Vojvodino, Hrvatsko in Slavonijo, Bosno in Hercegovino, Dalmacijo in Slovenijo. Glede narodnosti iz zbranih podatkov ni mogoče izdvojiti podatkov za srbsko, makedonsko in črnogorsko narodnost posebej, pač pa za vse tri skupaj. Za vse ostale narodnosti pa so podatki. Vse to je treba upoštevati za pravilno razumevanje razpoložljivih podatkov in ker ni boljših, moramo uporabiti te.

Za narodnostno strukturo vojnih invalidov imamo podatke za 74.756 oseb, kar je pomenilo 85 % oseb vseh vojnih invalidov tega leta v Jugoslaviji. Rezultati tega popisa v začetku leta 1922 pa so bili naslednji. Od vseh anketiranih vojnih invalidov je bilo Srbov, Makedoncev in Črnogorcev 33.666, Hrvatov 21.308, Slovencev 11.467, Nemcev 2.657, Madžarov 2.527, Romunov 807, Slovakov in Čehov 643, Turkov 154, Bolgarov 101, Italijanov 11, Poljakov 9 in za 1.397 invalidov ni podatkov.⁹

8. Zakon o začasni pomoči invalidom in rodbinam padlih, umrlih in pogrešanih vojakov kakor tudi nekaterih civilnih vojnih žrtev, z dne 28. decembra 1921, čl. 20, Ur. l. št. 14, z dne 14. februarja 1922, str. 119, Sl. N. št. 294, z dne 31. decembra 1921.

9. Arhiv Jugoslavije, fond ministrstva trgovine in industrije, fasc. 45, Objašnjenje zakonskega nacrtu o državnoj zaščiti i pomoči invalida i porodica u ratu poginulih i umrlih vojnika, str. 7; uvodni ekspozé ministra za socialno politiko dr. Dušana Peleša. Ta dokument je bil predložen v razpravo marca 1924. Dalje citiram: Objašnjenje zakonskega nacrtu o zaščiti invalida.

Kdaj in na katerih frontah so anketirani vojni invalidi dobili svoje poškodbe ali zboleli, zaradi česar so postali invalidi, bomo videli iz naslednjih podatkov, ki se nanašajo na 72.462 oseb ali 82 % vseh vojnih invalidov v Jugoslaviji leta 1922. Iz raznih vojnih operacij bivše kraljevine Srbije pred prvo svetovno vojno je živelo leta 1922 v Jugoslaviji še 3.959 vojnih invalidov in sicer iz turške vojne 1875. leta 93 invalidov, iz obdobja okupacije Bosne in Hercegovine 1878. leta 118 invalidov, iz srbsko-bolgarske vojne 1884. leta 168 invalidov in iz balkanskih vojn 1912 in 1913. leta 3.580 invalidov. Iz front prve svetovne vojne je bilo leta 1922 v Jugoslaviji okrog 80.000 vojnih invalidov, podatki so zbrani za 68.503 invalide. Vojni invalidi so postali na naslednjih frontah. Iz srbsko-avstrijske fronte v letih 1914 in 1915 je bilo 13.885 invalidov, iz srbsko-bolgarske fronte je bilo 1.230 invalidov, iz velikega umika srbske vojske preko Albanije je bilo 1.746 invalidov, iz solunske fronte je bilo 2.809 invalidov, iz fronte v Dobrudži je bilo 1.133 invalidov, iz vojnih operacij v Črni gori je bilo 852 invalidov. Velika večina Slovencev, Hrvatov in Srbov s področja bivše habsburške monarhije je bilo ranjenih na soški fronti, v Galiciji in Rusiji. Iz fronte na Soči in Piavi je bilo 16.505 invalidov, iz fronte v Galiciji in na Karpatih je bilo 13.386 invalidov, v Rusiji je postalo 8.168 invalidov, iz operacij na morju je bilo 438 invalidov, na raznih drugih frontah (Tiroli, Romunija, Francija, Belgija) je bilo 1.388 invalidov. Iz vojnih operacij v zaledju je bilo 3.756 invalidov. V vojnem ujetništvu je postalo 1.106 vojnih invalidov.¹⁰

Največ vojnih invalidov je bilo iz leta 1915 (18.247), iz leta 1916 (14.484), iz leta 1914 (13.208) in iz leta 1917 (12.717), iz leta 1918 je bilo 8.343 vojnih invalidov. Iz leta 1919 je bilo 565 vojnih invalidov; to so bile predvsem žrtve vojaških operacij jugoslovanske vojske na Koroskem.¹¹

Struktura vojnih invalidov po činu v vojski.

Invalidnine vojaških vojnih invalidov pa tudi invalidnine vojnih vdov niso bile enake za vse, pač pa so bile odvisne od njihovega čina v vojski in so bile določene za vojake in podoficirje posebej (invalidnine podoficirjev so bile zvišane za 15 do 25 % glede na njihov čin), posebej za nižje oficirje, posebej za višje oficirje in posebej za generale. Razlike so bile velike; za 100 % vojaka invalida je znašala invalidnina 2.400 din letno, za nižjega oficirja 4.800 din, za višjega oficirja 6.000 din in za generala 8.000 dinarjev letno.¹² Podrobneje bomo ta problem obdelali v poglavju o invalidninah. Z ozirom na ta problem bomo tu obdelali samo strukturo vojnih invalidov glede na njihov prejšnji čin v vojski. Podatki se nanašajo na 74.646 anketiranih vojnih invalidov (85 % vseh vojnih invalidov v Jugoslaviji leta 1922). Vojakov in kaplarjev (desetarjev) je bilo 69.631 (93,3 %), podoficirjev je bilo 3.955 (5,20 %) in oficirjev je bilo 1.060 (1,45 %). Podrobnejša struktura podoficirjev in oficirjev med vojnimi invalidi leta 1922 pa je bila naslednja. Podnarednikov je bilo 2.594 in narednikov 1.361; podporočnikov je bilo 254, poročnikov 283, kapetanov II. razreda 132 in kapetanov I. razreda je bilo 139; majorjev je bilo 129, podpolkovnikov 71 in polkovnikov je bilo 52.¹³

10. Objašnjenje zakonskog nacрта o zaštiti invalida, str. 7-8.

11. Prav tam.

12. Invalidski zakon z dne 17. novembra 1925, čl. 39-41, Ur. l. št. 110, z dne 12. decembra 1925, str. 787.

13. Objašnjenje zakonskog nacрта o zaštiti invalida, str. 8.

Starost vojnih invalidov in njihovo družinsko stanje. Podatki se nanašajo na 74.702 invalida iz leta 1922 v Jugoslaviji. Največ invalidov (62 %) je bilo leta 1922 starih 30 do 40 let. V letih prve svetovne vojne, ko so zaradi ran ali bolezni postali vojni invalidi, pa so bili stari od 22 do 36 let. Invalidov, ki so bili 5 let mlajši, med vojno so bili stari 17 do 22 let, je bilo okrog 9 %. Invalidov, ki so bili 10 let starejši, med vojno so bili stari 37 do 42 let, pa je bilo okrog 24 %. Starejših vojnih invalidov je bilo mnogo manjše število, to so bili starejši letniki iz prve svetovne vojne in še živeči vojni invalidi iz prejšnjih vojn.¹⁴

Družinsko stanje vojnih invalidov je bilo naslednje. Večina vojnih invalidov po podatkih iz leta 1922 je bila oženjenih in sicer 59.715 ali 80 % vseh anketiranih invalidov; neoženjenih je bilo 14.900 ali 20 %.

Anketirani invalidi so imeli 126.649 otrok in sta povprečno prišla po 2 otroka na eno družino. Ker so bili vojni invalidi večinoma mladi, so bile tudi njihove družine mlade; skoraj polovica njihovih otrok je bila leta 1922 mlajša od 7 let. Starejših od 16 let, ko so v normalnih razmerah izgubili pravico do otroškega invalidskega dodatka, je bilo 14 % otrok vojnih invalidov. Zato je večina otrok vojnih invalidov (86 %) imela pravico do otroškega invalidskega dodatka.¹⁶

Čisto drugačna pa je bila starost otrok vojnih vdov. Te so imele mnogo manj otrok v taki starosti, ki so imeli pravico do otroškega dodatka, to je v starosti do 16 let, in se je to število še vsako leto manjšalo. Otrok do 7 leta starosti skoraj ni bilo ob popisu invalidov in vojnih vdov leta 1922, ker so bili možje vojnih vdov večinoma že leta 1914 vpoklicani v vojsko in so v naslednjih letih popadali na frontah. Večina otrok padlih, umrlih in pogrešanih vojakov je bilo leta 1922 starih nad 10 let in do leta 1930 so skoraj vsi otroci vojnih vdov izgubili pravico do otroških dodatkov.

Šolska izobrazba in kvalifikacijska struktura vojnih invalidov. Glede šolske izobrazbe so podatki zbrani za 85.783 vojnih invalidov in so ti podatki najbolj popolni, ker so zajeli praktično skoraj vse invalide. Njihova šolska izobrazba je bila približno enaka takratnemu jugoslovanskemu poprečju. Nekoliko slabša je bila glede srednje in višješolske izobrazbe. Nepismenih vojnih invalidov je bilo 23.965 ali 28 %, polpismenih pa 2.963 ali okrog 4 %. Osnovnošolsko izobrazbo je imelo 44.699 invalidov ali 52 %. Veliko vojnih invalidov pa si je pridobilo pismenost in svojo osnovno izobrazbo izven rednega šolanja; takih invalidov je bilo 12.059 ali okrog 14 % vseh anketiranih. Srednjo in visokošolsko izobrazbo je imelo nekaj več kot 2 % anketiranih invalidov (1.962) in sicer: 842 invalidov je imelo samo po nekaj razredov srednje šole, 833 invalidov je imelo srednješolsko izobrazbo (413 nižjo in 420 višjo) in 287 invalidov je imelo visokošolsko izobrazbo.¹⁷

Kvalifikacijska struktura vojnih invalidov. Podatki so zbrani za 64.268 vojnih invalidov, kar predstavlja okrog 80 % vseh invalidov. Kvalifikacijska struktura anketiranih vojnih invalidov približno odgovarja strukturi njihove šolske izobrazbe. S kmetijstvom se je ukvarjalo okrog 67 % anketiranih invalidov (43.010). Od tega števila je bilo 40.198 kmetijskih posestnikov in 2.578 poljedelskih delavcev. Največ poljedelskih delavcev je bilo v Sloveniji in na Hrvaškem. Manjše število invalidov se je ukvarjalo samo z živinorejo (med njimi je bilo tudi 75 pastirjev, največ v Bosni in Vojvodini), mlekarstvom, sadjarstvom, vinogradništvom in čebelarstvom.¹⁸

14. Prav tam, str. 7.

15. Prav tam, str. 9.

16. Prav tam, str. 9-10.

17. Prav tam, str. 13.

18. Prav tam, str. 13-15.

Na drugem mestu so bile razne obrtne dejavnosti, kjer je bilo zaposlenih 7.526 invalidov ali 12 % vseh anketiranih. Največ je bilo zaposlenih v usnjarski, obutveni, oblačilni, lesni in živilski obrti ter v raznih služnostnih obrtih (frizerji, brivci). V industriji je bilo zaposlenih 5.858 invalidov, kar je predstavljalo okrog 10 % vseh anketiranih. Med njimi je bilo precej vratarjev. V gozdarstvu, rudarstvu in prometu je bilo zaposlenih 1.400 invalidov, kar je predstavljalo le okrog 2 % vseh anketiranih.

V trgovini je bilo zaposlenih 1.305 invalidov, ali 2 % vseh anketiranih. Nekaj je bilo trgovskih nameščencev, več pa trafikantov, potujočih malih trgovcev in branjevcev. V raznih poklicih z višjo izobrazbo je bilo zaposlenih 2.400 invalidov ali okrog 3 % vseh anketiranih. Največ je bilo med njimi javnih in privatnih nameščencev, oficirjev in glasbenikov, manj pa dijakov, učiteljev, profesorjev, zdravnikov, inženirjev in drugih svobodnih poklicev. Brez poklica je bilo 2.767 invalidov, kar je predstavljalo okrog 4 % vseh anketiranih.¹⁹

Zanimiv je podatek, da je samo 1.823 anketiranih vojnih invalidov iskalo dodaten zaslužek v še kakšni drugi dejavnosti, na primer kmetje v obrti, obrtniki pa v poljedelstvu ali v kaki drugi donosnejši obrti. Po teh podatkih je manj kot 3 % anketiranih invalidov iskalo sredstev za preživljanje v kaki drugi dejavnosti, ki ni bila njegov osnovni poklic. Deloma je bilo tako stanje posledica njihove kvalifikacijske nerazgledanosti in neiznajdljivosti, deloma pa posledica zmanjšanih delovnih sposobnosti zaradi invalidnosti. Take razmere pa so seveda zelo omejevale možnosti, da bi si vojni invalidi s svojim delom lahko zagotavljali sredstva za primerno preživljanje sebe in svojih družin.

Zaradi nepopolnih podatkov se ne da ugotoviti, koliko je invalidnost vplivala na morebitne spremembe v poklicu. Ugotovimo lahko samo to, da se je na splošno zaradi nastopa invalidnosti zmanjšalo število poljedelskih delavcev; povečalo pa se je število invalidov v lažjih poklicih (krojači, opankarji, sedlarji, ščetkarji, vrvarji, klobučarji, mizarji, pletarji, ključavničarji, gostilničarji). Povečalo se je število vojnih invalidov med gozdnicami in lovskimi čuvaji in med vratarji. Večje število invalidov se je zaposlilo v prometni in poštni službi. Povečalo se je število invalidov med malimi trgovci, nekaj sto invalidov je dobilo trafike. Število invalidov se je povečalo tudi med nameščenci, predvsem med nižjimi uradniki.²⁰

Premoženjsko stanje vojnih invalidov. Premožensko stanje na višino njihovih invalidnin in dodatkov sicer ni vplivalo, kakor je bil to primer pri vojnih vdovah, vplivalo pa bi lahko na druge ugodnosti, ki jim jih je invalidski zakon iz leta 1925 zagotavljal, a jih niso izvajali kot na primer pravica do zemlje, do obrtne delavnice, do dotacije za nakup zemlje, zgraditev hiše, nakup opreme in orodja in podobno.²¹

Podatki o premoženjskem stanju so zbrani za 68.236 vojnih invalidov. Skoraj ena četrtnina teh invalidov ni imela dovolj materialnih in produktivnih sredstev, da bi z njimi primerno vzdrževala sebe in svoje družine. Po teh podatkih je bilo okrog 4.000 takih invalidov v Srbiji, Makedoniji in Črni gori, 3.500 v Bosni in Hercegovini, 3.000 v Sloveniji, 2.500 v Dalmaciji, 1.500 v Vojvodini in okrog 1.000 na Hrvaškem in v Slavoniji. Podrobnejši podatki o premoženjskem stanju vojnih invalidov pa kažejo naslednjo sliko njihovih življenjskih razmer.²²

19. Prav tam, str. 13-15.

20. Prav tam, str. 13-15.

21. Invalidski zakon, z dne 17. novembra 1925, čl. 39-49, Ur. l št. 110, z dne 12. decembra 1925, str. 787-7.

22. Objašnjenje zakonskega nacрта o državnoj zaštiti invalida, str. 10.

Stanovanjsko vprašanje je bil velik problem za več kot eno tretjino vojnih invalidov, ki ni imela svoje hiše niti lastnega stanovanja. Takih invalidov je bilo 22.904 ali 33,5 % vseh anketiranih. Tudi stanovanjske razmere vseh ostalih 45.332 anketiranih invalidov verjetno niso bile najboljše. Z ozirom na ostale premoženjske razmere večine invalidov lahko sklepamo, da so stanovali pretežno v bajtah, majhnih in slabih hišicah in ponekod tudi v zemljankah. To domnevo lahko potrjujejo tudi podatki, da je v Bosni in Hercegovini skoraj 83 % anketiranih invalidov (7.438) imelo svoje hiše, v Srbiji, Makedoniji in Črni gori celo 87 % (16.609), v Sloveniji pa je imelo svoje hiše le 32 % anketiranih invalidov (3.860) in v Vojvodini 55 % (6.130) invalidov. Vendar lahko z zanesljivostjo sklepamo, da je bil stanovanjski standard tako v Sloveniji kot v Vojvodini višji od onega v Bosni in Hercegovini.²³

Glede zemljiške posesti so zbrani podatki lahko bolj objektivni, vendar le deloma, ker ne vsebujejo tudi podatkov o kvaliteti zemlje. Ti podatki so podobni onim o stanovanjskih razmerah, le da kažejo še na slabše premoženjsko stanje invalidov, kar je tudi bolj verna slika tega stanja. Skoraj 37 % anketiranih invalidov (27.377) ni imelo nobene lastne zemlje. Največ invalidov brez lastne zemlje je bilo v Sloveniji in sicer 7.992 ali 30 % vseh anketiranih; veliko jih je bilo iz Vojvodine (6.596) in iz Dalmacije (3.298). Iz ožje Srbije, Makedonije in Črne gore je bilo le 1.669 vojnih invalidov brez zemlje, iz Bosne in Hercegovine pa 1.552. Na Hrvaškem in v Slavoniji je bilo 6.300 invalidov brez lastne zemlje, kar je predstavljalo 35 % vseh anketiranih.²⁴

Vendar tudi tisti invalidi, ki so sicer imeli nekaj zemlje, je niso imeli dovolj za primerno preživljanje in vzdrževanje sebe in svojih družin. Njihova posestva so bila po obsegu izredno majhna in verjetno tudi zemlja ni bila najboljša. Več kot tritretina anketiranih vojnih invalidov (35.774 ali 76 %) je imelo leta 1922 posestva z manj kot 5 ha zemlje, več kot polovica (24.455 ali 52 %) invalidov je imelo celo manj kot 2 ha zemlje. Le 3.890 ali 8 % vojnih invalidov iz vse Jugoslavije je imelo več kot po 10 ha zemlje in 1.276 ali nekaj več kot 2,5 % vseh anketiranih invalidov je imelo več kot 20 ha zemlje.²⁵

Po posameznih pokrajinah so bile precejšnje razlike glede velikosti posestev. V Sloveniji in Dalmaciji, kjer je bilo največ invalidov čisto brez zemlje tako v absolutnem številu kot v odnosu do vseh invalidov, so tudi tisti invalidi, ki so nekaj zemlje sicer imeli, imeli najmanjša posestva v Jugoslaviji. V Slavoniji je bilo 86 % teh posestev z manj kot 5 ha zemlje, v Dalmaciji pa celo 99,7 %. V ožji Srbiji, Makedoniji, Črni gori, v Bosni in Hercegovini ter na Hrvaškem in v Sloveniji je bilo malih posestev z manj kot 5 ha zemlje okrog 75 do 77 %. Edina izjema je bila Vojvodina. Medtem ko je bilo v Vojvodini izredno veliko invalidov čisto brez zemlje (6.596 ali 60 % vseh anketiranih), je imelo preostalih 4.412 invalidov predvsem večja posestva in tudi njihova zemlja je bila verjetno v Vojvodini dobra. Majhnih posestev do 2 ha zemlje je bilo v Vojvodini le 30 %, do 5 ha 22 %, do 15 ha 30 % in skoraj eno petino ali 17 % vseh posestev je imelo več kot po 20 ha zemlje.²⁶

Od agrarne reforme je do leta 1922 dobilo nekaj malega zemlje v last ali v zakup 7.889 vojnih invalidov iz vse Jugoslavije, največ pa v Vojvodini, na Hrvaškem in v Sloveniji.²⁷

23. Prav tam, str. 10.

24. Prav tam, str. 11.

25. Prav tam, str. 11.

26. Prav tam, str. 11.

27. Prav tam, str. 13.

Da bo slika premoženjskega stanja vojnih invalidov glede na zemljiško posest bolj verna in točna, moramo tem podatkom dodati še tega, da 21.594 ali 30 % vseh invalidov, ki so imeli zemljiško posest, niso bili sami lastniki svoje zemlje, pač pa so jo morali deliti s solastniki. In drugi element, ki je tudi bistveno vplival na že tako slabo premoženjsko stanje vojnih invalidov, je bila velika zadolženost njihovih posestev. Zadolženih je bilo 7.189 ali okrog 16 % vseh posestev anketiranih invalidov. Čimmanjša so bila posestva, bolj so bila zadolžena. Od malih posestev z manj kot 2 ha zemlje je bilo okrog 21 % (5.046) posestev zadolženih, od srednjih posestev do 5 ha zemlje je bilo samo še 10 % (1.134) posestev zadolženih, od večjih posestev pa je bilo le še okrog 8 % vseh posestev (1.009) zadolženih.

Dolgovi sicer večinoma niso bili veliki, a ker so bila to predvsem majhna posestva z majhnimi dohodki, jih je bilo težko odplačati. Okrog 70 % zadolženih posestev (5.100) je bilo zadolženih s hipotekarnim posojilom do 1.000 din, ostalih 30 % zadolženih posestev (2.089) pa je bilo bolj zadolženih in so imela hipotekarna posojila do 20.000 dinarjev.²⁸

Glede davčnih obremenitev vojnih invalidov je najmanj podatkov. Gre seveda samo za podatek o direktnih davkih, predvsem za zemljarino in osebni dohodninski davek. Vendar so tovrstni podatki zelo slabi. Iz zbranega gradiva je razvidno, da so anketiranci vojni invalidi leta 1922 plačali direktne davke v 47.087 primerih. Vendar to še ne pomeni, da je bilo tudi toliko davčnih obveznikov, ker je en in isti invalid lahko plačal tudi po več različnih direktnih davkov (v Sloveniji in Dalmaciji na primer zemljiški davek in davek od osebne dohodnine, pa še hišnino in davek od dohodka podjetja, če ga je imel, od rente in od plače – takojmenovani uslužbenški davek). Tudi glede obremenitev vojnih invalidov z direktnimi davki so bile po posameznih pokrajinah velike razlike. Čeprav je bilo premoženjsko stanje invalidov glede na zemljiško posest v Sloveniji najslabše, so bili prav ti invalidi najbolj obremenjeni z direktnimi davki. Skoraj polovica vseh invalidov iz Slovenije je poleg ostalih davkov moralo plačevati še osebni dohodninski davek, ki ga razen v Dalmaciji niso plačevali nikjer v Jugoslaviji. Določena višina direktnih davkov, ki so jih morali plačevati vojni invalidi, je bila za nekatere ugodnosti iz naslova invalidskega zakona ovira za uveljavitev njihovih pravic. Večinoma je bila ta meja 30 din.

Tisti, ki so bili zavezani višjim direktnim davkom, do nekaterih ugodnosti niso imeli pravic.³⁰ Zato nas tu zanima najprej ta podatek, ki je znašal: 24.681 ali 52 % anketiranih invalidov je leta 1922 plačalo do 30 din direktnih davkov, 47,5 % pa več. Podrobnejša struktura pa je bila takale: do 5 din direktnih davkov je plačalo 8.927 invalidov, do 10 din 6.029, do 15 din 4.079, do 20 din 2.970, do 30 din 2.676, do 40 din 1.644, do 50 din 1.084, do 60 din 641, do 70 din 493, do 80 din 559, do 90 din 320 do 100 din 465 in nad 100 din direktnih davkov je plačalo 1.931 invalidov.³¹

Vsi ti elementi skupaj prikazujejo osnovno strukturo premoženjskega stanja vojnih invalidov v stari Jugoslaviji brez vseh ugodnosti, podpor in pravic, ki jim jih je zagotavljal, nekaj malega pa tudi dajal, invalidski zakon, oziroma prejšnje uredbe o začasnih podpori invalidov in vojnih vdov. Ta vidik premoženjskih razmer vojnih invalidov pa bomo obde-

28. Prav tam, str. 12.

29. Vladimir Murko, Državne in samoupravne finance v dravski banovini 1918-1938, Neposredni davki, Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana 1939, str. 474-476.

30. Zakon o začasnih pomoči invalidom in rodbinam padlih, umrlih in pogrešanih vojakov kakor tudi nekaterih civilnih vojnih žrtev, z dne 28. decembra 1921, čl. 20, Ur. l. št. 14, z dne 14. februarja 1922, str. 119-120.

31. Objašnjenje zakonskog nacрта o državnoj zaštiti invalida, str. 13-13.

lali v naslednjem poglavju, v katerem bo govora o invalidninah, invalidskih podporah in drugih ugodnostih iz naslova invalidskega zakona. Ugotovljali bomo v kolikšni meri so si vojni invalidi s temi dohodki lahko izboljšali svoj gmetni in socialni položaj. Po raziskavi vseh elementov, ki vplivajo na življenjski standard, bomo lahko ugotavljali življenjske in delovne razmere vojnih invalidov. Ko bomo na koncu sešteli podatke premoženjskega stanja invalidov in podatke o denarnih podporah in drugih ugodnostih, ki so jih dobivali zaradi svoje invalidnosti, bomo dobili realno sliko njihovih življenjskih in delovnih razmer.

Ne bomo mnogo pogršili, če bomo vse te podatke, predvsem pa rezultate raziskave posplošili tudi na vojne vdove, saj so izhajale tako one kot njihovi padli možje iz istih družbenih slojev kot vojni invalidi. Tako bo slika o materialnem in socialno-političnem položaju vojnih invalidov, vojnih vdov in drugih žrtev vojne v stari Jugoslaviji mnogo bolj popolna in celovita. Ker je bila ta kategorija socialno ogroženih ljudi v stari Jugoslaviji razmeroma velika, štela je okrog 650.000 ljudi, bodo rezultati te raziskave tudi velikega splošnega pomena za prikaz socialnih razmer v stari Jugoslaviji.

Socialnopolitični in materialni položaj vojnih invalidov in vdov v stari Jugoslaviji.

V tem poglavju bomo obravnavali socialnopolitični in materialni položaj vojnih invalidov in vdov ter njihovih družinskih članov z vidika pravic po invalidskem zakonu, ki so jih lahko uveljavljali zaradi svoje invalidnosti in udeležbe v vojni. Socialnopolitični in v veliki meri tudi materialni položaj te kategorije socialno ogroženih ljudi je urejal invalidski zakon z dne 17. novembra 1925 in je bil dopolnjen in spremenjen 4. julija 1929.

Pred uveljavitvijo invalidskega zakona socialnopolitični in materialni položaj vojnih invalidov in družin padlih, umrlih in pogršanih vojakov ni bil enotno urejen v vsej Jugoslaviji. Obstajale so velike razlike med posameznimi pokrajinami, predvsem pa med ozemljem bivše kraljevine Srbije in Črne gore na eni strani in pokrajinami bivše habsburške monarhije na drugi strani. Pravica vojnih invalidov in vdov na bivšem avstroogorskem ozemlju so bile mnogo manjše kot na ozemlju bivše kraljevine Srbije in Črne gore.³²

— Vojni invalidi in družine padlih, umrlih in pogršanih vojakov so do konca leta 1925 uveljavljali svoje pravice do invalidskih pokojnin, družinskih in drugih podpor še po stari zadevni zakonodaji, to je po srbski, ogrski in avstrijski in sicer:

1. v Srbiji in Črni gori po zakonu o podpori vojnih invalidov in družin padlih, umrlih ali pogršanih vojakov z dne 8. julija 1878 s poznejšimi dopolnitvami in sicer z dne 19. januarja 1879; 6. aprila 1881; 3. januarja 1883; 26. julija 1886; 28. marca 1888; 24. januarja 1896; 29. julija 1898; 10. aprila 1902 in z dne 10. aprila 1914, ko je izšlo novo in prečiščeno besedilo kot zakon o podpori vojaških invalidov z dne 10. aprila 1914. Določbe tega zakona so veljale tudi za invalide in družine padlih vojakov pred letom 1975 kakor tudi za invalide — vstaše, dobrovoljce in četnike iz Srbije, Črne gore ter Bosne in Hercegovine.³³

2. na Hrvatskem in v Slavoniji, Bosni in Hercegovini, Banatu, Bački in Baranji je veljala ogrska zakonodaja in sicer iz leta 1875 in 1897.³⁴

32. Prav tam, str. 21-22.

33. Zakon o začasni pomoči invalidom in rodbinam padlih, umrlih in pogršanih vojakov kakor tudi nekaterih civilnih vojnih žrtev, z dne 28. decembra 1921, čl. 20, Ur. l. št. 14, z dne 14. februarja 1922, str. 119.

34. Prav tam.

3. v Sloveniji in Dalmaciji je veljala avstrijska zakonodaja in sicer: invalidski zakon z dne 27. decembra 1875,³⁵ ki je bil spremenjen in dopolnjen izdan 27. aprila 1887.³⁶ Ta zakon je bil deloma spremenjen z dopolnili z dne 3. aprila 1894,³⁷ z dne 28. marca 1896 (RGI. 48/1896) in z dne 19. marca 1907.³⁸ Samo za Slovenijo je od leta 1918 do 1925 veljala še uredba Narodne vlade SHS z dne 20. novembra 1918.³⁹

Tako stanje se je v bistvu ohranilo vse do uveljavitve invalidskega zakona z dne 17. novembra 1925.⁴⁰ Uredba o začasni pomoči invalidom in družinam padlih vojakov z dne 14. februarja 1920,⁴¹ ki je bila spremenjena in dopolnjena 25. marca 1921⁴² in je 28. decembra 1921 izšla kot zakon o začasni pomoči invalidom in družinam padlih, umrlih in pogrešanih vojakov kakor tudi nekaterih civilnih vojnih žrtev⁴³ je sicer veljala za vso Jugoslavijo, po drugi strani pa je obdržala vse razlike glede višine začasnih invalidskih pokojnin vojnih invalidov in družin padlih vojakov in drugih pravic, ki so izhajale iz prej naštetih srbske, ogrske in avstrijske zakonodaje. Invalidske in družinske pokojnine po avstrijski in ogrski zakonodaji so bile za okrog 30 do 80 % nižje od pokojnin, ki so bile določene po bivši srbski zakonodaji.

V Sloveniji je invalidske pokojnine vojnih invalidov in vdov ter vse podpore izplačevala vojaška intendantca za Slovenijo v Ljubljani. Upravičenci so svoje vloge vlagali pri občinskih uradih. Te vloge so okrajna glavarstva dopolnila s potrdili o premoženjskem stanju prosilcev, z zdravniškim spričevalom in potrdilom ali je družina že prejemale vzdrževalnino in podporo. Tako izpolnjene vloge so okrajna glavarstva pošiljala pristojnemu vojnemu poveljstvu s sedežem v šempetrski vojašnici. Vse invalidske podpore pa je nato izplačevala vojaška intendantca za Slovenijo v Ljubljani po določilih bivšega avstrijskega zakona z dne 14. septembra 1887.⁴⁴ Vse posle glede odmere, nakazovanja in izplačevanja invalidskih pokojnin za invalide, vojne vdove in sirote pa je septembra 1920 prevzela civilna uprava.⁴⁵ Od oktobra 1920 dalje je prenehalo izplačevanje podpor vojnim vdovam. Namesto podpor je vsaka vdova po padlem vojaku ali žena pogrešanega vojaka dobila pravico do zakonite invalidske pokojnine zase in do vzdrževalnina za svoje nepreskrbljene otroke.⁴⁶ Pravica do invalidske pokojnine ni bila odvisna od premoženjskega stanja upravičencev. Invalidski dodatek in družinske podpore pa so bile odvisne od premoženjskega stanja upravičencev.

Vojni invalidi, vojne vdove. Definicija vojnega invalida in vojne vdove s pravico do pokojnine se je z leti spreminjala. Uredba o začasni pomoči invalidom in družinam padlih vojakov z dne 14. februarja 1920⁴⁷ in zakon o začasni pomoči z dne 28. decembra 1921⁴⁸ sta definirala vojnega invalida v smislu posledic prve svetovne vojne in obstoječe-

35. RGI., št. 158/1876.

36. RGI., št. 41/1887.

37. RGI., št. 148/1891.

38. RGI., št. 86/1907.

39. Ur. l. št. 27, z dne 25. novembra 1918.

40. Ur. l. št. 110, z dne 12. decembra 1925, str. 785-791.

41. Ur. l. št. 47, z dne 4. maja 1921, str. 245-248.

42. Prav tam, str. 248-250.

43. Ur. l. št. 14, z dne 14. februarja 1922, str. 117-123.

44. Naredba deželne vlade za Slovenijo, Poverjeništvu za socialno skrbstvo, Ur. l. št. 58, z dne 4. marca 1919.

45. Ur. l. št. 12, z dne 4. februarja 1921, str. 88.

46. Ur. l. št. 23, z dne 5. marca 1921, str. 136.

47. Ur. l. št. 47, z dne 4. maja 1921, str. 245.

48. Ur. l. št. 14, z dne 14. februarja 1922, str. 117.

ga stanja leta 1920 in 1921, Invalidski zakon z dne 17. novembra 1925 pa že v smislu splošnih in občeveljavnih načel, ki so lahko veljala in se uporabljala za obstoječe stanje v stari Jugoslaviji, lahko pa bi se uporabljale tudi za bodoče primere.⁴⁹

Po definiciji uredb iz leta 1920 in 1921 je bil vojni invalid tisti jugoslovanski državlján, ki je po zakonu o vojaški obveznosti bivše kraljevine Srbije, Črne gore, Avstro-Ogrske ali kakšne zavezniške države opravil vojno dolžnost in službo kot vojni obveznik ali kot dobrovoljec ali četnik ali kot vstaš za jugoslovansko združitev ter je pri tem brez lastne krivde dobil rane ali izgubil zdravje v tolikšni meri, da ga je zaradi tega vojaška oblast spoznala za nesposobnega za vojno službo in da se je njegova sposobnost za pridobitno delo zmanjšala najmanj za 20 %. Vojni ujetniki so dobili status vojnega invalida, če so dobili poškodbe ali bolezni na prisilnem delu ali v taborišču. Za civilnega invalida so smatrali tistega državljaná, ki je ob vojnih operacijah (bombardiranje, eksplozije min, zastrupitev z vojnimi plini) brez lastne krivde dobil enake poškodbe kot vojni invalid. Vdova je imela pravico do invalidske pokojnine, če je njen mož padel pred sovražnikom, da je bil zadet od sovražnikovega orožja, ali pa je umrl za ranami ali težkimi poškodbami zaradi vojnih operacij, zaradi vojnih naporov ali za nalezljivimi boleznimi, ki jih je dobil pri izvrševanju vojne službe. Za pogrešanega so smatrali tistega vojaka, o katerem leto dni po sklenjenem premirju ni bilo nobenih zenesljivih vesti, da je še živ. Status vojnega invalida so imeli tudi poškodovani, internirani in konfinirani. Družine umrlih in usmrčenih internirancev in konfinirancev so imele pravico do invalidskih pokojnin tako kot po padlih vojakih. Interniranci in konfiniranci so bili po tej definiciji tisti, ki jih je sovražnik iz vojaških ali političnih razlogov interniral ali konfiniral. Za nepreskrbljene družinske člane so po tej definiciji imeli ženo, zakonske otroke do 16. leta starosti, nezakonske in posvojene pa le, če jih je padli vojak prej vzdrževal prostovoljno ali po sodnem sklepu; dalje so šteli za nepreskrbljene družinske člane starše in mladoletne brate in sestre, če so prej živeli s padlim vojakom v skupnem gospodinjstvu ter je bila njihova preskrba odvisna izključno od njegovega zaslužka.

Invalidi, ki so bili tuji državljani, niso dobili pravice vojnega invalida; enako je veljalo za družine padlih vojakov. Država je sicer skrbela za njih, kolikor je bila to dolžna po mednarodnih pogodbah.

Vojne invalidnine in invalidske pokojnine so po teh uredbah iz leta 1920 in 1921 določali tudi glede na politični vidik. Nekatere kategorije vojnih invalidov in družine padlih so imele pravico do invalidskega dodatka v dvojnem znesku v znak priznanja za njih žrtve za osvoboditev in jugoslovansko združitev. To so bili vojaški invalidi, družine padlih, umrlih in pogrešanih vojakov, vojne sirote brez očeta in matere v bivši kraljevini Srbiji in Črni gori, v ostalih pokrajinah (Zakon o začasni pomoči invalidom in družinam padlih, umrlih in pogrešanih vojakov kakor tudi nekaterih civilnih vojnih žrtev z dne 28. decembra 1921 jih je imenoval „novopridružene pokrajine“) pa invalidi-dobrovoljci in družine padlih, umrlih in pogrešanih vojakov-dobrovoljcev, ki so imeli pravico do podpore po srbskem zakonu o podpori vojaških invalidov iz leta 1914. Dalje so imeli tak status vsi bivši interniranci in konfiniranci iz vse države, kakor tudi žrtve sovražnikove krutosti, ki so zaradi nje postale invalidi in družine oseb, ki jim je sovražnik vzel življenje ali so zaradi internacije in konfinacije umrle.⁵⁰

49. Ur. l. št. 110, z dne 12. decembra 1925, str. 785.

50. Zakon o začasni pomoči invalidom in družinam padlih, umrlih in pogrešanih vojakov kakor tudi nekaterih civilnih vojnih žrtev, z dne 28. decembra 1921, čl. 21, Ur. l. št. 14, z dne 14. februarja 1922, str. 119-121.

Invalidnine, invalidske pokojnine, invalidski in družinski dodatki ter druge pravice vojnih invalidov in družin padlih vojakov (brezplačno zdravljenje poškodb in pravica do protez, poklicna rehabilitacija, dotacija ob ustanovitvi ali izboljšavi samostojnega pridobitnega položaja – ob ustanovitvi podjetja, dajanje zemlje in poljedelskega orodja v last ali zakup, pravica do prodajanja tobaka, srečk in drugih monopolnih predmetov, službe v javni upravi in samoupravnih organih, službe v javnih in privilegiranih podjetjih, brezplačna vožnja, pogrebni stroški, razni drugi privilegiji in podpiranje organizacij vojnih invalidov) se z novim invalidskim zakonom niso bistveno spremenili. Do leta 1925 se je spreminjala samo višina invalidskih pokojnin, invalidskih in družinskih dodatkov, kar je bilo predvsem posledica inflacije in druginje. Splošna načela se niso spreminjala, razlike med pokrajini so ostale bistveno nespremenjene. Zato bomo vse pravice, ugodnosti in zneske invalidnin in invalidskih pokojnin vojnih invalidov, vdov in družinskih članov obravnavali in primerjali med seboj pri obravnavi invalidskega zakona iz leta 1925.

Invalidski zakon z dne 17. novembra 1925 pa tudi poznejši z dne 4. julija 1929, je predvsem poenotil pravice vojnih invalidov in družin padlih vojakov v vsej Jugoslaviji. Odpravil je prejšnje razlike v invalidninah, ki so izvirale iz različnih zakonodaj. Vse invalidnine in invalidske dodatke je precej zvišal. Predvsem pa je novi invalidski zakon iz leta 1925 spremenil definicijo vojnega invalida.

Ta zakon so pripravljali več kot dve leti. Izdelanih je bilo pet zakonskih načrtov, ki so jih obravnavale razne strokovne komisije, vsa ministrstva, vsa invalidska združenja in organizacije vojnih invalidov kakor tudi kmetijske, obrtne, industrijske in trgovinske zbornice. Po vseh teh pripombah je bil pripravljen končni načrt invalidskega zakona, ki ga je dr. Dušan Peleš, minister za socialno politiko, marca 1924 predložil narodni skupščini.

Ob obravnavi zakonskega načrta invalidskega zakona je tekla razprava predvsem o tem, ali sprejeti zakon, ki bo obsegal samo ureditev posledic, ki jih je povzročila prva svetovna vojna in prejšnje vojne, ali sprejeti zakon, ki naj ureja in določa položaj in pravice vojnih žrtev in njihovih družin tudi v bodoče, ali naj ta zakon razen vojaških vojnih žrtev obsega tudi civilne vojne žrtve in ali naj se s tem zakonom izenačijo vse vojne žrtve v vsej državi. Novi invalidski zakon iz leta 1925, ki je bil sprejet na osnovi tega zakonskega načrta, je bil tako sestavljen, da so njegove določbe lahko urejale položaj vojnih žrtev iz prejšnjih vojn, lahko pa bi urejale tudi primere iz bodočih vojn. Torej je ta zakon urejal obstoječe stanje in pravice vojnih invalidov, ki bi to šele postali v prihodnosti.

Po tem zakonu so imeli pravico do državne zaščite in pomoči vojni in vojaški invalidi in družine padlih, umrlih in pogrešanih v vojni ali pri opravljanju vojaške službe.⁵¹

Za vojnega invalida so po tem zakonu smatrali jugoslovanskega državljan, ki dobi take poškodbe ali zbolí, da postane invalid, pri opravljanju vojaške dolžnosti v času od dneva mobilizacije do demobilizacije, oziroma še 6 tednov po njej, torej med vojnimi operacijami.⁵²

Za vojaškega invalida so po tem zakonu imeli vsakogar, ki je tudi v mirnem času dobil poškodbe ali bolezen brez lastne krivde, med tem ko je opravljal svojo vojaško dolžnost.⁵⁴

51. Invalidski zakon, z dne 17. novembra 1925, čl. 1, Ur. l. št. 110, z dne 12. decembra 1925, str. 785, čl.

52. Invalidski zakon, z dne 17. novembra 1925, čl. 2, prav tam.

53. Invalidski zakon, z dne 17. novembra 1925, čl. 3, prav tam.

Vse pravice invalidov so imeli tudi vojaki, orožniki, osebe obmejnih čet in tudi nevojaške osebe, ki bi bili ranjeni, poškodovani, ali bi zboleli pri opravljanju službe v uradni dolžnosti (pregon, spopad, obramba meje); enake pravice so imeli tudi delavci vojaških zavodov, ki bi bili na vojaškem delu ranjeni ali bi oboleli in bi tako prvi kot drugi postali invalidi.⁵⁵

Ta zakon pa ni obsegal zaščite civilnih invalidov, niti civilnih vojnih žrtev, ki bi bili zaradi nesrečnega slučaja ob priliki vojnih operacij poškodovani ali ubiti, niti takih, ki bi bili poškodovani ali umrli samo zaradi sovražnikove krutosti. Civilni vojni ali vojaški invalidi so bili zaščiteni samo, če so bili aktivni, če so bili poškodovani ob opravljanju vojaških ali vojnih nalog.⁵⁶

Oblike državne zaščite in pomoči. Vojni in vojaški invalidi so imeli pravico do brezplačnega zdravljenja, protez in drugih ortopedskih pripomočkov, poklicne rehabilitacije, olajšav za izvrševanje obrti, prednost pri dobivanju državnih služb, pravico do podpor in posojil za ustanovitev ali izboljšanje samostojnega pridobitnega podjetja, brezplačno vožnjo, invalidnino, pogrebne stroške in pravico do dosmrtnega vzdrževanja v invalidskih domovih ob popolni nesposobnosti. Družinski člani padlih, umrlih in pogrešanih vojakov, kot tudi družine umrlih invalidov so imeli pravico do skoraj istih ugodnosti kot vojni invalidi (niso imeli pravice do popusta na železnici, pravice do pogrebnih stroškov, do vzdrževanja v invalidskih domovih in niso imeli privilegijev za izvrševanje obrti). Invalidske organizacije so imele prednostne pravice pri zakupu železniških restavracij, kinodvoran in podobno.⁵⁷

Pravice do brezplačnega zdravljenja so bile zelo skromne. Združenje vojnih invalidov je sicer zahtevalo popolno brezplačno zdravljenje vseh bolezní.⁵⁸ Dosegli pa so le brezplačno zdravljenje poškodb in bolezní zaradi katerih je nastopila invalidnost. Za vse druge bolezni pa so imeli invalidi in družinski člani padlih vojakov pravico brezplačnega zdravljenja samo v primeru, če so bili popolni (100 %) invalidi, ali pa če so jih smatrali za siromašne.⁵⁹ Za siromašne so jih smatrali, če so plačevali manj kot 30 din direktnih davkov. Takih invalidov je bilo v Jugoslaviji več kot polovica (24.681 ali 52 % vseh), podrobnejše podatke smo glede tega že obdelali v poglavju o premoženjskem stanju vojnih invalidov. Za brezplačne zdravniške preglede so se morali invalidi in njihovi družinski člani obračati na zdravnike uradov za zavarovanje delavcev. Zdravili so se lahko v državnih, civilnih in vojaških sanitetnih zavodih in bolnicah. Vojaki, kaplarji in podoficirji so imeli pravico do zdravljenja v najnižjem razredu, oficirji in vojaški uradniki—invalidi pa v višjem razredu.⁶⁰

Vojni in vojaški invalidi so imeli pravico do protez, ortopedskih čevljev in ostalih ortopedskih pripomočkov glede na poškodbo in poklic invalida.⁶¹ V Jugoslaviji je bilo okrog 25.000 takih invalidov, ki so imeli pravico do delovnih in estetskih protez. Okrog 8.000 invalidov je bilo takih, ki so rabili razne ročne proteze, okrog 9.000 nožne proteze,

54. Invalidski zakon, z dne 17. novembra 1925, čl. 4, prav tam.

55. Invalidski zakon, z dne 17. novembra 1925, čl. 5, prav tam.

56. Objašnjenje zakonskega nacra o državnoj zaštití invalida, str. 2-3.

57. Invalidski zakon, z dne 17. novembra 1925, čl. 10-49.

58. Objašnjenje zakonskega nacra o državnoj zaštití invalida, str. 18-19.

59. Invalidski zakon, z dne 17. novembra 1925, čl. 10-14.

60. Prav tam.

61. Invalidski zakon, z dne 17. novembra 1925, čl. 15-18.

okrog 1.000 invalidov je potrebovalo proteze za hrbtenico, prsi in kilo; okrog 7.000 invalidov pa je imelo pravico do raznih estetskih protez za poškodovano glavo, oči, nos, ušesa in podobno.⁶²

Poklicna rehabilitacija ali strokovni pouk je bila pravica, ki je bila zagotovljena vsakemu invalidu in družinskim članom padlih vojakov, predvsem pa nepreskrbljenim otrokom in vojnim sirotam. Bilo pa je na tem področju invalidske zaščite najmanj narejenega. Invalidski zakon je sicer zahteval, da se mora po možnosti vsak invalid strokovno usposobiti za svoj stari poklic ali pa se izučiti za nov poklic, če je bilo to glede na njegove razmere potrebno. Zakon je tudi zagotavljal, da se poklicna rehabilitacija vrši ob državnih stroških in sicer predvsem v državnih in humanitarnih invalidskih šolah, po potrebi pa tudi v ostalih javnih šolah, podjetjih ali v raznih državnih tečajih. Do brezplačnega strokovnega pouka v teh invalidskih šolah in državnih tečajih so imeli pravico tudi otroci invalidov in padlih vojakov.⁶³ Ker pa je bilo teh invalidskih šol in državnih tečajev premalo, tudi invalidi, njihovi družinski člani in otroci padlih vojakov niso imeli veliko koristi od teh pravic. Po drugi strani je bila pa tudi kvalifikacijska struktura invalidov taka, da večina njih te pravice niti ni uveljavljala. Obrtnikov je bilo med invalidi samo okrog 12 % in večina njih je ostala pri svojem starem poklicu, 67 % invalidov je bilo kmetov, 21 % pa industrijskih delavcev in drugih poklicev, ki praktično niso mogli uveljaviti pravice do brezplačnega strokovnega pouka.

Prednost pri iskanju dela in službe je bila pravica vojnih invalidov, ki so jo morale spoštovati predvsem državne in samoupravne službe. Invalidi aktivni oficiriji in vojaški uradniki so lahko ostali v vojaški službi kot uradniki, prav tako so invalidi—državni uradniki lahko še naprej ostali v državni službi kljub invalidnosti, če so bili za to delo sposobni. Invalidnost ni smela biti ovira, da invalid v službi ne bi normalno napredoval. Državne borze dela so morale najprej najti delo za brezposelne vojne invalide. Za vojne invalide so morala biti rezervirana vsa lažja delovna mesta, ki niso zahtevala napornega dela in predhodne izobrazbe. Posamezne občine so dobile določene kvote, koliko vojnih invalidov morajo zaposliti. Zaposlovati so morale predvsem invalide s svojega področja. Za kršitev teh obveznosti so bili župani kaznovani z denarno kaznijo 1.000 do 50.000 din.⁶⁴

Dotacija za ustanovitev ali izboljšavo pridobitnega podjetja vojnega invalida je bila pravica, ki naj bi vojnim invalidom omogočila samostojno vzdrževanje in večje dohodke, s katerimi bi se primerno preživljali. Ta pomoč naj bi v kombinaciji s poklicno rehabilitacijo vrnila vojne invalide nazaj v proizvodnjo. Vojni invalidi, ki so strokovni pouk pri poklicni rehabilitaciji končali z najmanj dobrim uspehom, so imeli pravico do brezplačnega orodja, ki je bilo za zadevno obrt nujno potrebno. Vsako leto je bila določena neka vsota za dajanje brezobrestnih posojil invalidom—kmetom za nakup zemlje, orodja ali popravilo hiše ali gospodarskega poslojja. Tudi obrtniki so lahko dobili posojilo iz „narodnega invalidskega fonda“ za modernizacijo in razširitev svoje obrti. Trafike so podeljevali predvsem invalidom; monopolna uprava je morala najmanj 50 % svojih prodajalnic—trafik odstopiti vojnim invalidom. Prav tako so imeli invalidi prednostno pravico pri najemanju kioskov, kantin, restavracij in drugih malih obratov v zakup.⁶⁵

62. Objašnjenje zakonskega nacrta o državni zaščiti invalida, str. 18-19.

63. Invalidski zakon, z dne 17. novembra 1925, čl. 19-29.

64. Invalidski zakon, z dne 17. novembra 1925, čl. 30-32.

65. Invalidski zakon, z dne 17. novembra 1925, čl. 33-37.

Popust pri vozovnicah je stara in že zelo uveljavljena pravica vojnih invalidov. Imeli so jo tudi v stari Jugoslaviji. Vojni invalidi so imeli pravico do brezplačne vožnje samo, kadar so potovali na zdravniški pregled na poziv pristojnih oblasti. Za privatne potrebe so imeli vojni invalidi pravico do polovične vožnje trikrat na leto.⁶⁶

Invalidnina in dodatki

Invalidnine, invalidski in družinski dodatki so bile najbolj konkretna oblika pomoči, ki so jo uživali vsi invalidi in družine padlih vojakov. Njih osnovni namen ni bil zagotovitev osnovne življenjske eksistence vojnim invalidom in družinam padlih vojakov, pač pa stalno priznanje države za njihove žrtve v vojni in vojaški službi. Funkcija invalidnine tudi ni bila nadomestilo za zmanjšano delovno sposobnost vsled invalidnosti ali nadomestilo za izgubo očeta ali moža.⁶⁷

Invalidnine so bile osebne z invalidskimi in družinskimi dodatki in družinske invalidnine z dodatki za nepreskrbljene družinske člane.

Invalidi so bili glede na stopnjo svoje invalidnosti razdeljeni na 4 kategorije in sicer na lahke, težke, popolne in pretežke invalide. Lahki invalidi so bili tisti, katerih pridobitna sposobnost je bila zaradi invalidnosti zmanjšana za 20 do 40 %. Težki invalidi so bili tisti, katerih pridobitna sposobnost je bila zmanjšana za 50 do 70 %, popolni invalid je bil, če je bila njegova pridobitna sposobnost zmanjšana za 80 do 100 %. Pretežki invalid pa je bil tisti 100 % invalid, ki mu je bila za normalno življenje potrebna tuja nega in pomoč, torej popolni invalid, ki zaradi svoje invalidnosti ni mogel skrbeti sam zase.⁶⁸

Invalidnine niso bile enake za vse invalide in njihova višina ni bila odvisna samo od stopnje njegove invalidnosti, ampak tudi od njegovega čina, ki ga je imel v vojski, ko je postal invalid. Invalidnine so bile določene posebej za vojake in podoficirje, posebej za nižje oficirje, posebej za višje oficirje in posebej za generale. Do uveljavitve invalidskega zakona iz leta 1925 so se invalidnine razlikovale še po posameznih pokrajinah. Razlike so bile prav velike. Izhajale so iz razlik v zakonodaji po kateri so invalidski upravičenci uveljavljali svoje pravice. Za ozemlje bivše kraljevine Srbije in Črne gore so uporabljali invalidski zakon iz leta 1914, za vse ostale pokrajine pa je bil osnovni zakon po katerem so določali invalidske pokojnine avstrijski invalidski zakon iz leta 1875 oziroma 1878. Prav tako niso bili v vsej državi enako visoki invalidski dodatki, ki so bili določeni najprej v uredbi o začasnih pomoči invalidom in družinam padlih vojakov z dne 14. februarja 1920 in potem še v Zakonu o začasnih pomoči invalidom z dne 28. decembra 1921. Vse podatke o invalidninah in dodatkih za osebne invalide in za vdove padlih vojakov bomo združili v dveh tabelah in prikazali kolikšne so bile te razlike.

66. Invalidski zakon, z dne 17. novembra 1925, čl. 38.

67. Objašnjenje zakonskega nacrta o državnoj zaščiti invalida, str. 4.

68. Invalidski zakon, z dne 17. novembra 1925, čl. 39.

Letne invalidnine vojakov—invalidov do leta 1925 v Jugoslaviji.⁶⁹

Bivša kralj. Srbija, Črna gora			Ostale pokrajine			
% invalidnosti	Invalidnina	Dodatek	Skupaj	Invalidnina	Dodatek	Skupaj
20—40 %	180	—	180	52	—	52
50—70 %	360	672	1032	76	336	412
80—100 %	360	1344	1704	90	672	762
100 %	360	2880	3240	222	2880	3102

Invalidnine kaplarjev so bile višje za 5 %, podnarednikov za 15 % in narednikov za 25 % višje. Za oficirje so bile invalidnine določene posebej.⁷⁰

Družinske invalidnine vdov padlih vojakov do leta 1925 v Jugoslaviji.⁷¹

Bivša kralj. Srbija, Črna gora			Ostale pokrajine			
Število otrok	Invalidnina	Dodatek	Skupaj	Invalidnina	Dodatek	Skupaj
brez otrok	360	—	360	51	—	51
1 otrok	360	960	1320	65	480	543
2 otroka	360	960	1320	75	480	555
3 otroci	360	1152	1512	87	576	673

Pravico do dodatka so imeli samo siromašni družinski člani padlih vojakov. Za siromašne družinske člane so smatrali take, ki so plačali manj kot 30 din direktnih davkov letno. Pod enakimi pogoji so dobivali invalidske dodatke tudi družinski člani osebnih invalidov.⁷² Če uživalci družinskih dodatkov niso imeli svoje hiše ali stanovanja in so morali stanarino plačevati, so dobivali za 25 % višje družinske in invalidske dodatke.⁷³

Razlike med posameznimi pokrajinami so bile res velike. Osebne invalidnine vojnih invalidov na ozemlju, ki je bilo prej v okviru habsburške monarhije so bile za 55 do 71 % nižje kot na ozemlju bivše kraljevine Srbije in Črne gore. Družinske invalidnine vdov po padlih vojakih pa so bile na bivšem avstroogrskem ozemlju za 55 do 85 % nižje kot na ozemlju bivše kraljevine Srbije in Črne gore.⁷⁴

Novi invalidski zakon iz leta 1925 je te razlike odpravil in določil enotne invalidnine za vso državo po štirih kategorijah in sicer:

1. za vojake in podoficirje: lahki invalidi (20—40 % invalidnosti) so prejeli osebno invalidnino v znesku 480 din letno, težki invalidi (50—70 % invalidnosti) 1.440 din letno, popolni invalidi (80—100 % invalidnosti) 2.400 din letno, pretežki invalidi pa 4.800 din letno. Invalidnine kaplarjev so bile zvišane za 5 %, invalidnine podnarednikov za 15 % in invalidnine narednikov so se zvišale za 25 %.

69. Objašnjenje zakonskega nacrta o državnoj zaščiti invalida, str. 22.

70. Invalidski zakon, z dne 17. novembra 1925, čl. 40.

71. Objašnjenje zakonskega nacrta o državnoj zaščiti invalida, str. 22.

72. Invalidski zakon, z dne 17. novembra 1925, čl. 45-49.

73. Zakon o začasni pomoči invalidom in rodbinam padlih, umrlih in pogrešanih vojakov kakor tudi nekaterih civilnih vojnih žrtev, z dne 28. decembra 1921, čl. 21, Ur. l. št. 14, z dne 14. februarja 1922, str. 119-120.

74. Prav tam.

2. za nižje oficirje (aktivne, rezervne in upokojene) so bile invalidnine naslednje: za lahke invalide 1.800 din letno, za težke invalide 3.600 din letno, za popolne invalide 4.800 din letno in za pretežke invalide 12.000 din letno.

3. za višje oficirje (aktivne, rezervne in upokojene) so bile invalidnine naslednje: za lahke invalide 3.000 din letno, za težke invalide 4.800 din letno, za popolne invalide 6.000 din letno in za pretežke invalide 15.000 din letno.

4. Invalidi generali so imeli naslednje invalidnine: lahki invalidi 4.800 din letno, težki invalidi 6.000 din letno, popolni invalidi 8.000 din letno in pretežki invalidi 18.000 din letno.⁷⁵

Siromašni invalidi, ki so bili starejši od 70 let in plačali manj kot 30 din direktnih davkov so ne glede na stopnjo svoje invalidnosti prejeli invalidnino popolnega invalida. Glede na starostno strukturo vemo, da je bilo takih invalidov zelo malo. Leta 1922 jih je bilo 689 ali 1 %.

Težki in popolni invalidi, ki so bili revni in so plačali manj kot 30 din direktnih davkov na leto, so imeli pravico do družinskega dodatka za ženo in za vsakega nepreskrbljenega otroka v višini ene šestine svoje invalidnine. Pretežki invalidi so imeli pravico do tega dodatka ne glede na premoženjsko stanje.⁷⁶ Ker iz strukture davčnih obremenitev invalidov vemo, da je 52 % invalidov plačevalo manj kot 30 din direktnih davkov in so torej vsi ti imeli pravico do družinskih dodatkov. Za otroke je veljala ta pravica do njihovega 15. leta starosti, v primeru rednega šolanja pa do 23. leta starosti.

Družinske invalidnine so prejemale samo revnejše družine padlih, umrlih in pogrešanih vojakov, kakor tudi družine popolnih in pretežkih invalidov, ki so plačevale manj kot 30 din direktnih davkov. Družinske pokojnine vdov brez otrok so znašale 50 % invalidnine popolnega invalida (50 % od 2.400 = 1.200 din), družinske invalidnine vdov z enim nepreskrbljenim otrokom 65 %, z dvema otrokoma 75 % in invalidnine vdov s tremi otroki so znašale 85 % invalidnine popolnega invalida. Če je imela vdova 4 ali več nepreskrbljenih otrok, je prejela invalidnino 100 % invalida v celotnem znesku.

Revne družine umrlih težkih invalidov so prejemale za svoje člane ustrezne odstotke invalidnin težkih invalidov.

Vdove aktivnih podoficirjev, oficirjev, vojaških, državnih in drugih uslužbencev, ki so imeli pravico do pokojnine po drugih specialnih zakonih, so imele pravico do vdovske invalidnine, ki je znašala 60 % (vdova brez otrok), 75 % (z 1 otrokom), 85 % (z 2 otrokoma) ali 100 % (s tremi in več otroki) invalidnine, ki bi jo prejemal njen mož, če bi bil spoznan za popolnega invalida.⁷⁷

Odkup invalidnine. Uživanci invalidnine so lahko zahtevali, da jim je država njihovo invalidnino odkupila, če bi s to odkupnino lahko sebi in svoji družini zagotovili boljše življenje kot pa s prejetjem redne letne invalidnine. Odkupnina je bila enkratna in jo je določalo ministrstvo socialne politike. Odkupnina se je lahko dajala samo za nakup ali melioracijo zemljišč, za zidanje hiš, za ustanovitev pridobitnega podjetja; za nabavo kmetijske opreme ali živine; za nabavo strojev, orodja in materiala za obrt; za obratni kapital pri vodenju trgovine in obrti, če bi poslovali z njimi invalidi sami ali v zadrugi ali v podjetniški družbi.

Odkupljenemu invalidu se je izjemoma lahko vrnila pravica do invalidnine, če je vložen kapital brez njegove krivde propadel in če je vrnil vso prejeta odkupnino.

75. Invalidski zakon, z dne 17. novembra 1925, čl. 40-42.

76. Invalidski zakon, z dne 17. novembra 1925, čl. 43-45.

77. Invalidski zakon, z dne 17. novembra 1925, čl. 46.

Invalidi, ki so po zakonu o agrarni reformi dobili zemljo, so izgubili pravico do invalidnine in vseh dodatkov. Pravica do invalidnine je prenehala konec tistega leta, v katerem je invalid prvič pospravil pridelke z dodeljenega zemljišča.⁷⁸

Materialna sredstva za izplačevanje invalidnin in drugih ugodnosti.

Čeprav so bile invalidnine in družinski dodatki razmeroma majhni, so bila za njihovo izplačevanje kljub temu potrebna velika sredstva, ker je bilo število njihovih uživalcev zelo veliko. Leta 1922 je bilo v Jugoslaviji 89.249 uživalcev samo osebnih invalidnin. Od tega števila je bilo največ lahkih invalidov in sicer 58.421 ali 65,5 %, težkih invalidov je bilo 22.519 ali 25,2 %, popolnih invalidov je bilo 7.326 ali 8,2 % in 983 ali 1,2 % je bilo popolnih invalidov, ki niso mogli sami skrbeti zase (pretežki invalidi). Podrobnejša struktura stopnje invalidnosti pa je bila naslednja.

Struktura vojnih invalidov glede na stopnjo invalidnosti v Jugoslaviji leta 1922.⁷⁹

% invalidnosti	Število invalidov
20 %	25.486
30 %	22.836
40 %	10.099
Lahkih invalidov skupaj	58.421 (65,5 %)
% invalidnosti	Število invalidov
50 %	9.530
60 %	7.990
70 %	4.999
Težkih invalidov skupaj	22.519 (25,2 %)
80 %	3.229
90 %	439
100 %	3.658
Polnih invalidov skupaj	7.326 (8,2 %)
Polnih invalidov z nego skupaj	983 (1,2 %)
Vseh invalidov skupaj	89.249 (100 %)

Ker že poznamo strukturo vojnih invalidov glede na njihov čin v vojski in višine njihovih invalidnin glede na stopnjo invalidnosti in čin, lahko izračunamo skupno vsoto letnih invalidnin glede na številčno stanje leta 1929, ki se je z leti sicer spreminjalo, vendar počasi. Skupna vsota letnih invalidnin vseh vojnih invalidov je znašala okrog 68 milijonov dinarjev. Podrobnejša struktura pa je bila naslednja.

Letna vsota invalidnin za invalide—vojake je znašala	59.836.093 din
Letna vsota invalidnin za kaplarje je znašala	3.043.157 din
Letna vsota invalidnin za podnarednike je znašala	2.586.117 din
Letna vsota invalidnin za narednike je znašala	1.261.400 din

78. Invalidski zakon, z dne 17. novembra 1925, čl. 82-86.

79. Objašnjenje zakonskog nacрта o državnoj zaštiti invalida, str. 23-31.

Letna vsota invalidnin za nižje oficirje je znašala	979.500 din
Letna vsota invalidnin za višje oficirje je znašala	673.500 din
Skupaj	68,379.767 din

Združenje vojnih invalidov je predlagalo zvišanje invalidnin lahkih invalidov od 480 din na 960 in invalidnin težkih invalidov od 1.440 na 1.800 din letno, vendar ni uspelo.⁸⁰

Eventuelne pokojnine vojnih invalidov niso vplivale na pravico do invalidnine niti na njeno višino. To splošno načelo je izhajalo iz principa, da je bila pokojnina pridobljena z njegovim službovanjem, invalidnina pa je bila državno priznanje in vsaj malenkostno nadomestilo za izgubljeno delovno sposobnost, zdravje ali življenje v službi in obrambi domovine. Zato je Združenje vojnih invalidov zahtevalo, naj se vsem invalidom oficirjem tako aktivnim kot rezervnim prizna razen invalidnine še pokojnina po novem zakonu o ureditvi vojske. Enako so zahtevali tudi za družine padlih oficirjev. Te pokojnine so znesle v skupnem letnem znesku okrog 15 milijonov dinarjev za pokojnine invalidnih oficirjev in okrog 20 milijonov dinarjev za družinske pokojnine družinskih članov padlih oficirjev.

Skupni stroški invalidskih dodatkov za družinske člane težkih in polnih invalidov so znašali okrog 17 milijonov dinarjev. Od družinskih članov s pravico do invalidskega dodatka je bilo 18.090 žena in 67.095 nepreskrbljenih otrok vojnih invalidov.

Vojnih vdov je bilo 182.206, od tega je bilo 173.563 vdov padlih vojakov in kaplarjev z letno invalidnino 1.200 din, vdov padlih podnarednikov z invalidnino 1.380 din je bilo 3.589, vdov padlih narednikov z letno invalidnino 1.500 din je bilo 2.151, vdov padlih oficirjev z invalidnino 2.400 do 3.000 din je bilo 2.913. Njihove letne invalidnine so v skupnem letnem znesku znašale 159,086.988 din. Za 214.700 njihovih nepreskrbljenih otrok je bilo izplačanih 65,504.000 din letno. Za 19.400 vojnih sirot brez očeta in matere s pravico do družinske invalidnine in dodatkov je bilo izplačanih 26,249.240 din. Družinske pokojnine padlih oficirjev so znašale okrog 20 milijonov dinarjev letno.⁸¹

Zaključek

Invalidnine vojnih invalidov skupaj z družinskimi in drugimi dodatki so znašale v skupnem letnem znesku okrog 140 milijonov dinarjev. Družinske invalidnine vojnih vdov in dodatki za njihove nepreskrbljene otroke in druge družinske člane padlih vojakov so znašali okrog 270 milijonov dinarjev letno. Osebnne in družinske invalidnine z dodatki so torej za okrog 635.000 upravičencev znašali v skupnem znesku okrog 410 milijonov dinarjev ali v povprečju 642 din letno na enega upravičenca. Če pa vzamemo samo invalide in vojne vdove kot nosilce invalidnin, kar predstavlja tudi približno število invalidskih družin, potem je znašal povprečni znesek invalidnin okrog 1.500 din na družino letno. Oziroma bolj natančno je prišlo na družino vojnega invalida poprečno 1.575 din invalidnine in dodatkov letno. Na družino padlega vojaka pa je prišlo poprečno 1.483 dinarjev letno. Mesečno je to predstavljalo okrog 125 din na družino, kar je pomenilo okrog 5 % stroškov eksistenčnega minimuma 4 članske družine. Po vsem tem vidimo, da so bile

80. Prav tam.

81. Prav tam.

invalidnine res samo neko državno priznanje, ne pa pomembna pomoč za vzdrževanje družine padlega vojaka in za primerno življenje prizadetega invalida, kar bi seveda tudi moralo biti.

Invalidnine z invalidskimi dodatki so predstavljale 90 % vrednosti vseh pravic in ugodnosti, ki jih je vojnim invalidom in družinam padlih vojakov zagotavljal invalidski zakon tako prvi iz leta 1925 kot drugi iz leta 1929. Vse ostale pravice in ugodnosti, ki so imeli pravico do njih invalidi in družinski člani so znašale okrog 44 milijonov dinarjev letno in sicer za zdravljenje invalidov in družinskih članov poprečno okrog 4,8 milijonov din letno, za proteze in ortopedske pripomočke 6 milijonov din, za poklicno rehabilitacijo 600 invalidov letno okrog 3,6 milijonov din, za šolanje in domsko vzdrževanje vojnih sirot brez staršev okrog 21 milijonov din, za dotacije za opremo obrtnih delavnic invalidov, za nakup zemlje, orodja in strojev s pomočjo česar naj bi si invalidi omogočili primerno vzdrževanje je bilo letno okrog 7 milijonov dinarjev vseh sredstev, za popust na železnici, ki so ga imeli invalidi, je šlo okrog 1,6 milijonov dinarjev letno.⁸²

Vse te postavke najpomembnejših oblik pomoči so bile zaprepašujoče nizke. Vzemimo samo poklicno rehabilitacijo invalidov. Od skoraj 90.000 vojnih invalidov, so bila zagotovljena minimalna sredstva za poklicno rehabilitacijo 600 invalidov letno.

Vse te oblike pomoči so predstavljale v bistvu družbeni standard vojnih invalidov, ki jim ga je zagotavljal in nudil invalidski zakon. Če smo prej ugotovili, da so invalidnine predstavljale okrog 5 % eksistenčnega minimuma 4 članske družine, potem za družbeni standard ne moremo ugotoviti nič boljšega stanja. Tako osebni kot družbeni standard vojnih invalidov in družinskih članov padlih vojakov, ki jim ga je nudila država z invalidskim zakonom ni bil zadosten, bil je globoko pod eksistenčnim minimumom. Če upoštevamo še osebni standard, ki ga je omogočalo premoženjsko stanje vojnih invalidov, vidimo, da je bilo porazno. Tako vojni invalidi kot družine padlih vojakov so večinoma živeli v revščini. Njihovo premoženjsko stanje že prej ni bilo tako, da bi omogočalo njim in njihovim družinam primerno življenje. Zmanjšana delovna sposobnost in izguba gospodarja in hranitelja družine je to stanje še poslabšalo, poslabšalo je v večji meri, kot pa so ga mogli izboljšati invalidnine in družinski dodatki. Če vzamemo za primer samo lahke invalide, ki jim je bila delovna sposobnost zaradi invalidnosti zmanjšana za 20 do 40 %, so si z invalidnino lahko krili 5 % življenjskih stroškov, na račun drugih privilegijev oziroma širšega družbenega standarda invalidov pa še okrog 5 %. Poškodb in vojnih žrtev se seveda ne da izračunati v dinarjih niti se ne morejo vnovčiti, to so v bistvu moralne kategorije; s tem primerom izračuna smo samo videli še bolj nazorno, kje je bil izvor revščine vojnih invalidov in družin padlih vojakov v stari Jugoslaviji.

Na koncu lahko zaključimo, da je bil materialni položaj vojnih invalidov in družin padlih vojakov zelo slab; da se je ta položaj po nastopu invalidnosti in izgubi hranitelja še močno poslabšal; da tega stanja niti denarne podpore niti druge ugodnosti niso ustrezno izboljšale. Tudi socialnopolitični položaj te kategorije socialno ogroženih ljudi ni bil ugoden. Niso imeli ne socialnega zavarovanja ne zaščite za druge primere eksistenčne ogroženosti.

82. Prav tam.

DIE KRIEGSVERSEHRTEN UND IHRE SOZIALPOLITISCHE LAGE IM KOENIGREICH JUGOSLAWIEN

Zusammenfassung

Die Kriegsversehrten, Soldatenwitwen und unversorgte Familienmitglieder von gefallenen Soldaten stellten eine der wichtigsten Gruppen von Sozial – gefaehrdeten im jugoslawischen Staat zwischen den beiden Weltkriegen. Ihre Gesamtzahl betrug ca 635.000; zum Grossteil (95 %) waren es Opfer des ersten Weltkrieges. Ihrer sozialen Struktur nach waren 67 % laendlicher Abstammung, 12 % Handwerker, 12 % Arbeiter, 9 % aus anderen Erwerbszweigen.

Die materielle Lage der meisten Kriegsversehrten und der Familien von gefallenen Soldaten war sehr schlecht, nach der Versehrung bzw. dem Tod des Ernaehrsers verschlechterte sie sich noch. Eine sehr grosse Zahl von Kriegsversehrten und Soldatenhinterbliebenen stellte Forderungen nach besserer Versorgung, die sich nicht nur zu einem materiellen Problem des Staates sondern zu einem moralischen und politischen Problem auswuchs. Die neue Invalidengesetzgebung sollte die materielle und soziale Lage dieser Gruppen bessern und die Rechte von Kriegsversehrten erweitern. Im jugoslawischen Staat wurde nach dem ersten Weltkrieg die Lage von Kriegsversehrten zunaechst durch die Verordnung ueber eine Uebergangshilfe fuer Kriegsversehrte, Soldatenhinterbliebene und die Familien verschollener Soldaten aus dem Jahre 1920 geregelt, spaeter durch das Invalidengesetz aus den Jahren 1925 und 1929. Doch hat weder diese Gesetzgebung noch die Praxis ihrer Durchfuehrung das Invalidenproblem entsprechend geloest – weder in sozialer noch in politischer Hinsicht. Kriegsversehrten wurde zwar e das Anrecht auf Kriegsversehrtenrente, unentgeltliche medizinische Behandlung der Verwundungen und ihrer Folgen, auf Berufsrehabilitierung und Beschaeftigung zuerkannt, den Witwen und Familienmitgliedern von gefallenen Soldaten das Anrecht auf eine Familienrente, doch waren die tatsaechlichen Verguenstigungen und erreichten Rechte sehr spaerlich. Ihre soziale und materielle Lage waren deshalb sehr schlecht, ihr Leben dementsprechend schwer.

Die Kriegsversehrtenrenten und Familienrenten der Hinterbliebenen betragen zusammen mit verschiedenen Zulagen fuer 635.000 Empfaenger zusammen ca 410 Mio Dinar jaehrlich. Die durchschnittliche Invalidenrente mit Familienzulagen betrug 125 Dinar monatlich, was ca 5 % des Existenzminimums einer Vierkoeufigen Familie darstellte. Die Renten mitsamt Familienzulagen machten 90 % aller Rechte und Verguenstigungen aus, die das Invalidengesetz den Kriegsversehrten und den Hinterbliebenen von gefallenen Soldaten zusicherte.

Nur 44 Mio jaehrlich wurden vom Staat fuer den gesellschaftlichen Standard von Kriegsversehrten und Soldatenhinterbliebenen ausgegeben (Behandlungskosten, orthopaedische Hilfen, Berufsrehabilitation, Schulung, Zuschuesse fuer die Einrichtung von Handwerksbetrieben von Kriegsversehrten, Zuschuesse fuer den Ankauf von Maschinen, Geraeten, Grund und Boden, fuer Eisenbahnverguenstigungen). Die Kriegsversehrten und Soldatenhinterbliebenen waren weder sozialversichert noch irgendwie geschuetzt fuer andere Faelle existentieller Gefaehrung. Fuer die Berufsrehabilitation von Kriegsversehrten, die eigentlich die wichtigste Hilfeform sein sollte, und fuer ihre Rueckeingliederung in die Produktion und damit ins normale Leben, wurden vom Staat nur 3,6 Mio jaehrlich ausgegeben, was nur fuer die minimale Berufsrehabilitierung von 600 Versehrten ausreichte – dabei betrug die Gesamtzahl der Versehrten 90.000.

Bis zum Inkrafttreten des Kriegsversehrtengesetzes von 1925 waren die Invalidenrenten und Soldatenhinterbliebenenrenten nicht im ganzen Staatsgebiet gleich. Auf dem fruerehen Gebiet der oesterreichisch-ungarischen Monarchie waren sie um 55 bis 71 % niedriger als auf dem Gebiet des fruerehen Koenigreichs Serbien und von Montenegro. Durch das neue Invalidengesetz von 1925 wurden die Invalidenrenten zwar fuer im ganzen Staatsgebiet ausgeglichen und zugleich um 30 bis 100 % erhoehrt, doch waren sie immer noch nicht hoch genug. Die 100 % Kriegsversehrtenrente betrug 2.400 Dinar jaehrlich, bzw. 200 Dinar monatlich, was in Slowenien weniger als ein Fuenftel des durchschnittlichen Monatseinkommens eines Industriearbeiters ausmachte, es genuegte nicht einmal fuer die Ernaehrungskosten nach dem damaligen Existenzminimum, das in Slowenien 325 Dinar monatlich betrug. Eine Kriegerwitwe ohne Vermoegen und mit drei unversorgten Kindern bezog zusammen mit den Kindergeldern insgesamt 1.800 Dinar Witwenrente jaehrlich. Das Existenzminimum einer Vierkoeufigen Familie betrug im Jahre 1925 2.842 Dinar pro Monat, die Witwenrente deckte also nur 5,3 % des Existenzminimums ihrer Familie. Die Kriegsversehrten und Kriegerwitwen, die nichts verdienen konnten, lebten also in grosster Armut.

Ausser der obenerwaehten viel zu niedrigen Renten und der Beschaffueng von Traffikantenstellen fuer Kriegsversehrte wurde im Koenigreich Jugoslawien fast nichts getan; jedenfalls war das Getane viel zu wenig, um den Kriegsversehrten ein menschenwuerdiges Leben zu ermoeeglichen.